

Közgazdaságtan és politikai gazdaságtan¹

Trautmann László²

Összefoglalás

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy jelenleg világgazdasági korszakváltás megy végbe, a neokonzervatív-neoliberalis korszak után a tudásalapú társadalom kiépítése kezdődik el. A tudásalapú társadalomban az értékrendi meghatározottság sokkal erőteljesebben van jelen, az erről való helyes beszéd nélkülözhetetlen. Ezzel összhangban fejlődik a közgazdaságtudomány is, a jelenlegi közgazdasági gondolkodás egyre jobban elszakad a neoliberalizmustól. Ugyanakkor ez a fordulat még nem ment végbe teljes egészében, aminek oka, hogy nem ment végbe következetesen a közgazdaságtudomány filozófiai alapjainak tisztázása, és alkalmazása a tudásalapú társadalom követelményeihez. Ez akkor lehet sikeres, ha a neoliberalizmussal folytatott vitában tud megtörténni.

Új világrend és globalizáció

Világpolitikai korszakváltás

A közgazdaságtanra is illik az a mondás, amit Georges Clemenceau-nak tulajdonítanak, nevezetesen, hogy a háború túl komoly dolog ahhoz, hogy a katonaságra bizzuk. Ennek mintájára a gazdaság túl komoly dolog, ahhoz, hogy pusztán közgazdászokra bizzuk. Ez azt jelenti, hogy a gazdaság vezetésének célja nem szűken vett közgazdasági kérdés, hanem az emberi civilizáció, kultúra fenntartása, a világháború és hosszabb távon minden háború elkerülése. Ennek lényegében a második világháború után teremtődtek meg a feltételei. Ahogy Thomas Schelling fogalmazott a 2004-ben tartott Nobel-émlékdíj tiszteletére tartott beszédében, az elmúlt hatvan év legfontosabb eseménye az, ami nem történt meg. Nem robbant ki a harmadik világháború. Az a kérdés – fűzte tovább a gondolatot Schelling –, hogy ez véletlen vagy tudatos politikai-gazdaságpolitikai tervezés eredménye-e. Nem lehet erre más választ adni az utóbbinál, és ezt nevezzük új világrendnek elválasztva a régi világrendtől, amikor a politikai gazdaságpolitikai konfliktusokat szükségképpen háborús eszközökkel oldották meg.

A régi világrendben a világrendek váltása, a világhatalom átalakulása elkerülhetetlenül háborús formában történt, világháborúk sorozata határolta a történelmet. Ez a rossz hagyomány szűnt meg 1945-től, illetve 1989-től. Francis Fukuyama 1989-ben fogalmazta meg tételét, ami szerint a történelem véget ért, mert úgy omlott össze a keleti blokk, úgy ért véget a hidegháború, hogy az nem járt világháborúval. Ez a tétel beigazolódott, a történelem, mint a világháború történelmének korszaka ezzel lezárult. Fukuyamának abban is igaza volt, hogy ennek az az oka, hogy létrejött egy olyan forma a világban, ami kiküszöböli egy újabb háború kitörésének lehetőségét, de ez a forma a globális partnerség és nem pusztán a liberális demokrácia, ahogy ő állította. A globális partnerség a közös, az emberiség egészét irányító értékrend működése, és ez a forma haladja meg a régi világrend meghatározó intézményi rendjét, a birodalmakat.

¹ Ezúton szeretném megköszönni a lektor, Dr. Korompai Attila észrevételeit a tanulmányhoz

² NJE Gazdaságföldrajzi és Településmarketing Központ munkatársa

Már az emberi civilizáció kezdetétől törekedtek az egyes politikai szerveződések arra, hogy szavatolják a biztonságot lakosaik számára. A régi világrendben ennek formája a birodalom volt, és nem véletlen, hogy Fukuyama egy másik munkájában a politikai rend eredetét Kínába helyezi. Kína volt képes arra a világon először, hogy nagy területi egységben stabilitást teremtsen, és ezt megőrizze több ezer éven keresztül. Ez volt a kínai birodalom. A birodalom azonban szükségképpen tökéletlen forma, mert a biztonságot és a szabadságot nem tudta összeegyeztetni, a biztonság érdekében korlátoznia kellett a szabadságot, azaz, az identitások sokféleségének egyenjogúságát és a kölcsönös tiszteletet, ami az instabilitás forrása volt. Ebből fakadóan a birodalmak létrejötte és megszűnése szükségképpen egymást követte a történelemben.

Globalizáció – globális partnerség – infrastruktúra

Napjainkban azonban új politikai és gazdasági forma kezd megjelenni a világban, amit globalizációnak nevezünk, és aminek a nemzetközi kapcsolatok terén megjelenő formája a globális partnerség. A globalizáció az az infrastrukturális és intézményi forma, amiben a világháború elkerülhető. A globalizáció emiatt nem a kapitalizmus módosult változata a 21. században, nem a gyarmattartó-gyarmat viszony elleplezése és nem is a centrum periféria viszony tovább élése, hanem a felzárkózás és a felzárkóztatás kerete. A globalizáció egyszerre biztosítja, hogy a már elért szabadságot meg lehessen őrizni és ugyanakkor fejlődjenek a korábban leszakadt társadalmak is.

Harmonikusan össze lehet egyeztetni benne a két geopolitikai irányt, a nyugati és a keleti orientációt, és ezért is tekinthető új társadalmi gazdasági formának. A két orientációs irány a geopolitika és a politikai gazdaságtan közötti összhang is, hiszen a felzárkóztatásnak alapvetően biztonságpolitikai okai vannak, de a felzárkóztatás eszköze a globális technológiai és gazdasági fejlődés. Ezt fejezte úgy ki Zbigniew Brzezinski, hogy az ideológia átmegy geopolitikába, ami a 20. században ideológiai különbség volt, az a 21-ben geopolitikai problémává alakul. A technológiai és gazdasági fejlődés irányítása már a szűken vett politikai gazdaságtan témájához tartozik. Ennek része a globális terek szabályozása (világűr, kibertér, tengerek, óceánok, a légtér, stb.

A felzárkózás a jogállami normák kiterjesztése a világ egészére. A jogállam az emberi méltóság feltétel nélküli követése, aminek gazdasági összefüggései is vannak. A jogállam ezért nem pusztán a jogszabályok betartása, hanem a jogot megeremtő egyetemes értékrend, a biztonság, szabadság, demokrácia és jólét. Az identitások sokféleségének fennmaradásához szükség van ezeknek az alapvető értékeknek a tiszteletére és közös értelmezésére. A káosz elkerülése érdekében elengedhetetlen a jogállamiság szellemének közös, globális értelmezése is. Ennek egyik intézménye a globális kormányzás. Ahogy Cicero fogalmazott, az istennek semmi sem kedvesebb, mint az embereknek a jogrenden alapuló társulásai és egyesülései.

A jogállam ellentéte a jogfosztottság, ami lehet formális – ez a jogi rabszolgaság – de lehet tartalmi is, amikor olyan gazdasági körülményeket teremtenek, amelyek között nem tud élni a jogaival az állampolgár. Végül lehet pszichológiai is, amikor nem kapja meg az állampolgár a felszabadulás élményét, szolgálai tudattal rendelkezik, miközben a jogi és még a gazdasági környezete is valójában már lehetővé teszi az emberi méltóságot. Ez utóbbi különösen a mi térségünkre jellemző, ahol ez a szolgálai tudat még erős. Az ettől való megszabadulás feltétele a bizalom az államban, illetve tágabban, a globális intézményrendszer működésében. A bizalomhoz érvényesülő jövőkép, pozitív narratíva szükséges, ennek révén tudnak megszabadulni a szolgálai tudattól az állampolgárok és lesznek képesek olyan gazdálkodási

gyakorlat folytatására, ami összhangban van a fejlődéssel és a globális értékrenddel. Ez a jövőkép csak globális lehet. A nacionalizmus, azaz a mások kárára történő fejlődés a 21. században már nem fenntartható és nem követhető. A nacionalizmus vagy a sovinizmus csak a provincializmust és az elmaradottságot tudja konzerválni. A nacionalizmust érdemes elválasztani a patriotizmustól, amelyik jobban kötődik a polisz hagyományhoz, az erényen belüli versengéshez. Ezzel szemben a nacionalizmus, sovinizmus a kirekesztésen és szolgai uralmon alapszik.

Idealizmus és realizmus

A pozitív jövőkép az új világrendben az **alapvető globális értékek, a biztonság, a szabadság, a demokrácia és a jólét követése**. Gyakran előkerülő kérdés, hogy miért éppen ez a négy értékrendi elem van jelen, illetve, hogy ezek az értékek nemcsak a nyugati imperializmus elleplezésére szolgálnak-e. Az első kérdésre az a válaszunk hogy ezek az értékek vezették a huszadik századi idealizmust és ezek fogalmazódtak meg a 21. század elején is a világpolitikai irányításban. Természetesen nem csak történeti érvek szólnak mellette, hanem bizonyítható, hogy minden más szempont, érték valójában visszavezethető erre a négy elemre. A prosperitás, a béke, a tolerancia stb. amennyiben következetesen végig vannak gondolva, akkor elvezethetők ehhez a négy értékhez.

Ami a második kérdést illeti, kétségtelen, hogy történelmi okok miatt ezeket először a huszadik századi Egyesült Államokban fogalmazták meg, és ezért tekintjük őket nyugati értékrendnek. Ez a földrajzi megközelítés azonban nem jelenti azt, hogy a Nyugatnak lehetősége lenne arra, hogy visszaéljen az értékrendből fakadó hatalommal, és indokolatlan fölényt kényszerítene ki vezető szerepével. Az Egyesült Államok vagy a nyugati szövetségi rendszer nem azért vezette a világot, mert gazdasági erejével elnyomta a világ többi részét, hanem azért vezető, mert az értékrendet következetesen alkalmazza. Napjainkban ezért az érzékelhető, hogy partneri viszony kezd kialakulni a világ országai között, aminek az alapja az értékrend viszonylag egységes alkalmazása. A globális egyenlőtlenség növekedése, az adósságcsapda megjelenése kétségtelenül jelenség szintjén ellentmond ennek a folyamatnak, ugyanakkor ezek kezelése már mutatja azt az új gazdasági szerkezetet, amiben a kölcsönös tisztelet érvényesülhet.

Az idealizmus határozta és határozza meg a történelmi folyamatot, amin belül minden egyes középtávú gazdaságpolitikai korszak egy fokkal nagyobb lehetőséget adott az értékrend követésére, szélesebb társadalmi kört tudott bevonni a fejlődésben és nagyobb területi egység számára biztosította a következetes felzárkózási folyamatot. Ennek lezárása az értékrend érvényesítésében történő részvétel globális kiterjesztése a most kezdődő korszak, ami a tudásalapú társadalom. A tudás az értékrend alkalmazása, a tudás megszerzése, a tanulás teremt meg a részvételt, ezért a politikai, gazdasági és kulturális hierarchia alapja a tanulás technológiája. A most kibontakozó új technológiai korszak, aminek a lényege az infrastruktúra, képes arra, hogy integrálja az egyes szaktudásokat, képes arra, hogy minden tudást egyesítsen és a tanulást az értékrend alkalmazásának megszerzéséhez kösse. Véget ért az az időszak, amikor a tudás rosszra is használható lenne, az igaz, a szép és a jó egysége érvényesíthető. Ennyiben a szkepticizmus önfelszámoló képlete meghaladottá vált. Nincs alternatívája az új világrendnek, nem lehet választani a régi és az új világrend között. Kétségtelen, hogy egyrészt jelen van még a vajúdas, az alkalmazkodás nehézségei. És jelen van az is, hogy az új világrend keretei között természetesen van helye a pluralizmusnak, az nem azonos a falanszterrel.

A wilsonizmus érvényesülése

Az idealizmus érvényesítése egy konkrét történelmi korszakhoz is kapcsolható, ez a wilsonizmus időszaka. Az első világháború időszakában fogalmazta meg Woodrow Wilson azokat az alapelveket, amelyek lényegében meghatározták a 20. és 21. századi amerikai szerepvállalást, és amitől a mai napig nem tértek el. Ezek az alapelvek a kollektív biztonság, a demokrácia és az önrendelkezés, és ebben nemcsak az alapelvek fontosak, hanem ezek sorrendje is. Wilson és a korabeli úgynevezett amerikai progresszív mozgalom a globális biztonságot tartotta elsődlegesnek, mint ahogy az új világrend értékrendjében is az elsődleges a biztonság. A biztonság érdekében van szükség demokráciára, ezért a demokrácia nem a csőcselékdiktatúra, mint ahogy nem is az elit diktatúrája.

Ezt azért kell hangsúlyozni, mert a rendszerváltáskor általános volt az a magántulajdon és demokrácia definiálja a jól működő államot. Ezzel szemben a wilsonizmus a biztonság, azaz az értékrend követésének értelmében definiálja a demokráciát. Az intézményrendszerre koncentrált demokrácia fogalmat szokták procedurális demokráciának nevezni, míg az értékrendet szem előtt tartó definíciót nevezik tartalmi vagy szubsztantív demokráciának. A wilsonizmus az a tartalom, aminek megvalósításához van szükség demokratikus intézményrendszerre.

A csőcselékdiktatúra elkerülése érdekében szervezik úgy a demokratikus intézményeket, hogy azok segítsék a tudás elterjedését, a belátást és a részvételt a hatalomban. Az önrendelkezés emiatt lehet csak a harmadik szempont a wilsonizmusban, mert a kollektív biztonság nem fér össze az úgynevezett szuverenitás elvvel. A területi függetlenség az új világrendben és a globalizáció korában értelmetlen kategória. Csak a világ egésze egységes, azt nem lehet részekre osztani. Ettől még van értelme az önrendelkezésnek abban az értelemben, hogy az egyes társadalmi csoportok, népek képesek a közös tanulásra, saját kultúrájuk bázisán tudják alkalmazni a globális értékrendet. Ez azonban nem az a függetlenség, ami a régi világrendre jellemző, amit úgy fejeztek ki, hogy az egyes országok belpolitikai kérdéseibe nem lehet beleszólni. Történelmi fejlődési fázisokat nem lehet átugrani, nem lehet erőszakosan kikényszeríteni a változásokat, de az ösztönzés a jóra a tudományos kutatás tárgya, és ebben gazdag eszközrendszerrel rendelkezik már az emberiség. A jogállam és az emberi méltóság egyetemes kategória, és globális felelősség ennek érvényesítése mindenhol, amiben a belátásra és az ösztönzésre egyaránt támaszkodni lehet. Ebben a tekintetben is igaz az a tétel, hogy a belpolitika és a külpolitika a globalizáció korában elválaszthatatlan, „világbelpolitika” van, amin belül persze van tagoltság és kulturális sajátosság.

Az idealizmus végigkíséri az emberiség történetét, már az ókorban is megfogalmazták minden magaskultúrában. Amitől a huszadik századi idealizmus más, hogy ettől kezdve kapcsolódott össze következetesen az erő és az igazságosság, és ezzel le lehetett zárni a két tényező ellentmondását. Ahogy a híres pascali mondás tartja, az igazságosság erő nélkül semmi, az erő igazságosság nélkül zsarnokság. Elkezdett megszűnni ennek a két szélsőségnek a lehetősége a 20. századtól, és ezért fordulópont.

Régi és új világrend

A wilsonizmussal indult el a történelemben az az átmeneti korszak, ami napjainkban zárul le. Átmeneti volt, mert minden egyes középtávú szakasz ellentmondásosan tudta csak érvényesíteni az új világrendet, terhelt volt a régi, háborús világrenddel. A mából visszatekintve már jobban láthatóak a fejlődést hordozó és az azt tagadó irányzatok, de az is igaz, hogy minden

korban jelen volt az a szellemi irányzat, amelyik kimondta a fejlődést. Kétségtelenül a huszadik század történelmi csapdája miatt ezek az elméletek nem mindig voltak irányadók a tömegkommunikációban, de tévedés lenne azt állítani, hogy nem voltak jelen. A mi korunk ezért nemcsak abban különbözik a korábbiaktól, hogy világháború és már rövidtávon is talán háború nélkül lehet politikai és gazdasági konfliktusokat rendezni, hanem abban is, hogy az új világrendről való beszéd az irányadó a propagandában.

A neoliberalizmussal folytatott vita lényege tehát, hogy a jövőt háborús vagy háború nélküli formában képzeljük el. Azok az álláspontok, ami szerint elkerülhetetlen egy új világháború vagy egy új hidegháború a nagyhatalmak között még a régi világrendet idézik, és ezért nem alkalmasak a globalizáció megértésére. Ezek a nézetek nem azonosak azzal, hogy a fenyegetéseket azonosítani kell, és velük szemben hatékony ellenlépésekre van szükség. Nem tartunk még ott, hogy mindenki egyöntetűen elfogadná az új világrendet, és megszűnt volna a háborús fenyegetés. Az viszont állítható, hogy van megoldás ezekre a problémákra, esetenként katonai eszközök használata is szükséges, de ezek az eszközök nem vezetnek háborúhoz, végképp nem világháborúhoz, és ez a fordulat. Fontos összefüggés ezért, hogy a fegyverek területén egyre kevésbé az elrettentés, sokkal inkább a megelőzés válik meghatározóvá.

A történelmi elemzés célja az új világrend felé tett mozgás bemutatása, az ellentmondás bemutatása. Ez alapján az első világháború nem az imperializmus következménye volt, és nem is csak a nacionalizmusok összecsapása, hanem a wilsonizmus megjelenése. Kétségtelenül világháború formájában, de ez elkerülhetetlen volt akkor, mert csak így lehetett felszámolni a császári és cári rendszert. Elemzési keretünkben ezért igyekszünk túllépni pusztán a gazdasági logikán, úgy látjuk, hogy a geopolitikai szempontok vezették a gazdasági viselkedést.

A bolsevizmusban elválaszthatatlanul összekapcsolódott a cárizmus megdöntése, és ennyiben az új világrend felé tett lépés volt, és az erőszak kultusza, ami végső soron a cárista hagyomány. Ezt kellett feltartóztatni, és megvédeni az értékrendet a barbarizmustól. Ennek akkor tragikus formája egy másik barbarizmus megteremtése volt, ez a fasiszmus. A két világháború között a fasiszta mozgalmak térnyerése egyszerre jelenítette meg a legembertelenebb, alantas eszméket és szálltak szembe a cárista hagyománnyal. Ezért is olyan nehéz elválasztani a fasiszmusban a konzervatív elemeket a fasiszmustól.

Nem lehet elfelejtkezni a két világháború között induló nemzeti felszabadítási mozgalmakról, mert ezek kezdték el kiterjeszteni az új világrendet a világ egészére. A gandhizmus és a maoizmus egyszerre számolták fel a gyarmati világrendet és konszolidálták a provincializmust. A második világháború megint csak tragikus módon teremtette meg az új világrend alapjait, hozta létre azt a politikai gazdasági és technológiai környezetet, ami alapjául szolgált a globalizáció első korszakának. Új infrastruktúra, új termelési és fogyasztási kultúra alakult ki, és egy olyan globális politikai intézményrendszer, aminek a célja egy újabb világháború elkerülése volt. Nem igaz az az állítás, hogy az antifasiszta koalíció véletlen lett volna, ahogy azt megfogalmazták a rendszerváltás idején, ellenkezőleg. Ez a koalíció azt jelentette, hogy a barbársággal szembeni fellépés a magaskultúrák közötti szövetség alapja, és ennek első formája alakult ki a második világháború után.

A globalizáció első korszaka még tökéletlen volt, mert a hidegháború a kétpólusú világrendet fejezte ki. Ez nem tekinthető partnerségnek, mert a két blokk ideológiája kizárta a másik létét, azt elvileg nem tartotta elfogadhatónak. Ugyanakkor nem volt lehetősége egyik nagyhatalomnak sem arra, hogy megsemmisítse a másikat, és ezért alakult ki csak egyensúly és nem harmónia. Emiatt a második világháború utáni nemzeti felszabadító mozgalmak, amiket

a maoizmus fogott össze, még háborús eszközökkel törekedtek a függetlenség kivívására, háborús formában képzelték el a felzárkózást, ami szükségképpen ellentmondásos volt.

A kétpólusú világrend felszámolása, az egypólusú világrend még szintén tartalmazott a régi világrendre emlékeztető elemet, hiszen a stabilitás megteremtéséhez még használtak birodalmi szerkezetre utaló intézményeket, és ez különösen úgy érvényes, hogy magára az Egyesült Államokra tekintettek úgy a felzárkózó országok, mint birodalmi jellegű nagyhatalomra, akit vagy szolgai módon kell kiszolgálni vagy ellensúlyt, azaz egy másik birodalmat kell vele szemben képezni. Ez a szerkezet az Egyesült Államok geopolitikai gondolkodói számára is komoly problémát jelentett. Világosan megfogalmazták az ellentmondást, az USA otthon köztársaság, a világban birodalom, ami fenntarthatatlan, és tökéletesen tisztában voltak vele, hogy ebből a helyzetből csak a globális partnerség lehet a kiút. A nehézség abból fakadt, hogy ehhez a többi ország hozzáállását kellett megváltoztatni, elfogadtatni, hogy az USA csak időlegesen hegemon áll, végső célja a felzárkóztatás, a szolgai tudattól történő megszabadítás.

A globális partnerség veszi át a huszadik század átmeneti formáinak a helyét, a globális partnerség a wilsonizmus következetes végigvitele. Ezzel érvényét veszti a 20. század két külpolitikai doktrínájának, az idealizmusnak és a realizmusnak a megkülönböztetése, és megvalósul az idea. A globális partnerség az egység és a sokszínűség egyszerre. Olyan egység, amely nem egyközpontú államigazgatást jelent, hanem az értékrendi irányítás egységét, és ezen belül a kulturális sokszínűséget. A megvalósulás a gyakorlatban a partnerség, az értékrend tisztelete, amit a közgazdaságtan a Pareto-optimum fogalmában foglalt össze.

Jogállam és magaskultúra

Az értékrend irányítást alapvetően az infrastruktúra biztosítja, ez az a technológiai elem, ami szavatolja az egységet és a sokszínűséget egyszerre. Az infrastruktúra működtetése, ami a részvétel technológiai alapja, csak jogállami keretek között mehet végbe. A jogállam az emberi méltóság kiterjesztésének politikai gazdaságpolitikai szervezeti formája, a jogállam az, ahogyan kiterjesztik az értékrendet a társadalom egészére.

A jogállam ezért több a köztársaságnál, mert a köztársaság a szabadság és az erény egyenlőtlenségén alapult. Bármelyik korból veszünk példát a köztársasági intézmény rendszerre azok az egyenlőtlenségen alapultak, a Római Birodalomban a polgár a barbárral szemben, később a keresztény a pogánnyal szemben, az újkorban a vagyonos a vagyontalannal szemben. Csak a 20. században teremtődtek meg a feltételei annak, hogy ezt az egyenlőtlenséget fel lehessen számolni, az értékrendet ki lehessen terjeszteni. Ezt szokták tömegdemokráciának is nevezni, aminek az értelme, a lényege azonban nem az általános választójog, hanem a részvétel a fejlődésben, a közös, az osztálykorlátokat megszüntető fejlődési folyamat. A jogállami berendezkedés szünteti meg azt az évezredek megosztottságát, hogy másnak jut az élvezet és másnak a munka, hogy a társadalom léte függ egy olyan osztály, társadalmi csoport lététől, amelyik elvégzi a rabszolga jellegű tevékenységet. Csak a 20. században kezdett el megjelenni tömegméretekben a munka felszabadítását lehetővé tevő technológia, és ennek alapján született meg az új politikai intézményrendszer, a jogállam.

A jogállam működésének csak egyik része a rabszolga jellegű tevékenység felszámolása, a másik elem a részvételhez szükséges magaskultúra elsajátítása és művelése. A magaskultúra az értékrend alkalmazása, napjainkban a globalizáció maga, a globális társadalmi gazdasági rend, a tudásalapú társadalom. A globalizáció ebben a tekintetben azt jelenti, hogy egyesülnek a magaskultúrák, egységes magaskultúra alakul ki abban az értelemben, hogy mindegyik

kulturális irányzat az értékrend érvényesítéséhez járul hozzá. Annyiban nem egységes, hogy ez nem kulturális homogenitás, azaz nem uniformizálja a szokásokat, kulturális termékeket, de egységes annyiban, hogy az egyes társadalmi csoportok, népek kulturális felzárkózása nem kizárja, hanem segíti egymást.

A felzárkóztatás, mint a kultúra egyik fontos mozzanata ezért megszünteti a magaskultúra elitista értelmezését. Csak a neoliberalizmus korában értelmezték úgy a magas kultúrát, hogy az kizárta a tömegeket a kultúra élvezetből. Kétségtelen, hogy a műélvezethez tanultságra van szükség, de a mű elsajátítása maga is tanulási folyamat. A neoliberalizmus ettől fosztott meg széles társadalmi csoportokat, és esetenként a magaskultúrához tartozó műveket elérhetetlenné tette széles társadalmi csoportok számára. Ez a magaskultúra értelmezés valójában nem magaskultúra, hanem szubkultúra, hiszen az értékrendnek nem lehet része a kizárás, a kirekesztés, ez csak a szubkultúra sajátossága.

A huszadik századi magaskultúra lényege, hogy a tömegtermelésben jelenik meg a kultúra. A tömegtermelés a kultúra, és így a jogállam átadásának a folyamat átadásának, csak a Kádár korszak vulgármarxizmusa, vagy a neoliberalis szemlélet állította, hogy a tömegtermelés kizárólag a hasznosságon és a szükségleten, és nem a kultúrán alapszik. Ez a szemlélet azért volt káros és visszatetsző, mert az igénytelenséget szolgálta. Ennek elfogadása különböztette meg a keleti és a nyugati blokkot a huszadik században, és ennek megszüntetése jellemzi a globalizáció új korszakát.

Globalizáció és világpia

A globalizáció a magas kultúrák egységesülésének és az értékrend kiterjesztése értelmében vett tömegtermelésnek az intézményi rendje. A világpia, amivel azonosítani szokták a globalizációt, ezt a folyamatot szolgálja. Kétségtelen, hogy a globalizáció egyik lehetséges mércéje a világgazdasági integráltság, a részvétel a világpiaiban, de a globalizáció a világpia tudatos és harmonikus irányításának intézménye is, aminek sokféle elemét, intézményét lehet látni az ENSZ-től a G7-ig vagy a G20-ig, és még lehetne sorolni az intézményeket. Ezek az intézmények tételesen bizonyítják, hogy a világpia nem öntörvényű, nem igaz, hogy kiszámíthatatlan vak erők vezetnék.

A világpia irányítása a globális kormányzás hatásköre, és emiatt igaz az az állítás, hogy a jól szervezett világpia felzárkózást tud kínálni minden ország számára. A globális kormányzásba vetett bizalom megteremtése azért is fontos, mert a globális válságok, a 2001-es terrorista fenyegetés, a 2008-as pénzügyi válság vagy a 2020-as világjárvány minden országban, fejletben és fejletlenben egyaránt felszínre hozták a protekcionista, nacionalista megoldásokat. Ezek azonban, ahogy azt a régi világrend története mutatja, csak tökéletlen megoldások lehetnek, amelyek háborúhoz vezetnek el. Harmonikus megoldás csak akkor lehetséges, ha a globalizációval összhangban keressük a válságból való kilábalás lehetőségét. A szuverenitás és a nacionalizmus ezért nem megoldás egyetlen válságra sem, és alapvető gazdaságpolitikai kihívás meggyőzni a közvéleményt a közös megoldás szükségességéről.

A hosszú távú gazdaságpolitikai szemlélet, a politikai gazdaságtan az, ami vezeti a közgazdaságtudomány többi területét, a mikroökonómián és a makroökonómián át a nemzetközi közgazdaságtanig, de még a módszertan ismeretkörök is ide kapcsolhatók. Ezek a részdiszciplínák a gazdaság szervezésének egy-egy részlemét jelenítik meg. A mikroökonómia a csere, a makroökonómia az elosztás problémáját. Egyik sem lehet meg azonban a gazdaság irányításának célja nélkül, annak tisztázása nélkül, hogy milyen irányba

vezetik a gazdaságot, mi a célja a piacnak. Ez maga is tudományos kérdés, a formáció elmélethez tartozik, ami azért is fontos napjainkban, mert e körül forog a vita a közgazdászok körében, nevezetesen, hogy a mikro- és makroökonómia 20. századi története a kapitalizmust vagy a globalizációt támasztotta-e alá. Történeti elemzésekkel azt szeretnénk igazolni, hogy a Nyugat nem kapitalizmus, hanem jogállam. Jogállam alakult ki a 20. században, a mikro- és makroökonómia eszközei a jogállami rendre ösztönöztek, amit nem lehet azonosítani a kapitalizmussal.

A vita jelentősége nemcsak tudományos, hiszen rendszerváltó országok gazdálkodási kultúráját is befolyásolja, hogy úgy tekintenek-e a huszadik századi közgazdasági eredményekre, mint a kapitalizmus elméleti kifejezésére, aminek a keretei között kizsákmányolás és kirekesztés van, vagy a harmónia, a közös fejlődés gazdasági intézményrendszerére.

A főbb gazdaságpolitikai tendenciák

Az átmenet a neokonzervatív-neoliberalizmus szakaszáról a globalizáció új szakaszára három lépésben zajlott le: 2001-ben, 2008-ban és 2021-ben voltak azok az események, amelyek új pályára állították a világpolitikát és a világ gazdaságot. Ezek a zökkenők, átalakulási csomópontok legalább két korszakot zártak le:

(1) az információs társadalom korszakát és átvezettek a tudásalapú gazdaság időszakába és

(2) a neokonzervatív és neoliberális korszakot, amelyik a 70-es évektől kezdődött és ezt váltja fel a globalizáció eszméje.

Az átmeneti korszak azért tartott viszonylag hosszabb ideig, hogy az elkerülhetetlen zökkenők minél kisebb konfliktussal járjanak, csak a legszükségesebb fájdalom kísérje az átalakulást. Ugyanakkor az átalakulás elkerülhetetlen, hiszen elkerülhetetlen az áttérés az új fejlődési pályára.

A válságok kezelése egyben felzárkózási programot is jelentett, aminek eredményeként a szegények jövedelme abszolút mértékben nőtt. Ez nem azonos a jövedelmi egyenlőtlenség növekedésével vagy csökkenésével. Az éhezés, a kiszolgáltatottság érezhető mértékben csökkent, megszűnőfélben van a proletár lét, elkezdték biztosítani az államok a hozzáférést az alapvető javakhoz és szolgáltatásokhoz. Ugyanakkor a proletárlétből történő kiemelkedés anyagi feltételeinek biztosítása nem jelenti automatikusan a megszabadulást a szolgai tudattól. A napirenden levő kérdés ezért az, hogyan teremthető meg az állampolgári gondolkodás, az államban, jogállamban történő részvételnek milyen anyagi és nem anyagi feltételei vannak. Ezt nevezte Zbigniew Brzezinski politikai uniónak és ebből fakadóan szóródásnak. Politikai unió, mert az állam törvényeinek elfogadása és követése belátáson is kell, hogy alapuljon az igazgatási kényszer mellett, és ennek a belátásnak a megteremtésére erőfeszítéseket kell tennie az államnak. Szóródás annyiban, mert a jólét növekedése miatt a politikai és gazdasági hatalom jobban szétterült, több ember rendelkezik már azokkal az eszközökkel, ami lehetővé teszi nagyobb mértékű beleszólásukat a politikai közéletbe. Ez viszont azt a követelményt állítja a politikai gazdasági politikai intézményrendszer elé, hogy integráljon széles társadalmi csoportokat. A részvételnek azonban nem lehet más módja a jogállami modellnél, a jogállam az a forma, ami mindenki számára lehetővé teszi a részvételt. A jogállami modell kiterjesztése az, ami kirajzolja a nyugati szövetségi rendszer új pályáját.

A 2020-as években induló új pálya a New Deal hagyományának felelevenítésével kezdődik, amivel az állam deklaráltan felelősséget vállal a részvételhez szükséges javak és szolgáltatások biztosításában. A kibontakozó új infrastruktúra politika ezt a célt szolgálja, ahogy majd a későbbiekben részletesebben lehet látni. A New Deal első megfogalmazása a harmincas években még szükségképpen tartalmazott olyan elemeket, amik még a munka, a foglalkoztatás régi világrendbeli fogalmához kapcsolódott. Ezzel szemben a most kibontakozó új gazdaságpolitikai irány már egyértelműen a tudásalapú gazdaság hoz kötődik, az infrastruktúra politika a tudáson alapuló termelési kultúrát segíti elő.

Az Európai Unió és a tág értelemben vett Európa fejlődését ebből lehet levezetni. Az Európai Unió átalakuló politikai és gazdasági szerkezete a jogállamiság és a tudásalapú gazdaság modelljét jeleníti meg amit Gerard Mairret föderalizmusnak nevez, és ami lényegében az az európai modell, amelyben az egyes államok, kultúrák, népek erősebb szövetségre lépnek anélkül, hogy az valamelyik tagállam indokolatlan hatalmát vonná maga után, vagy az Európai Unióból egy birodalmat hozna létre. Versengés természetesen lehet az országok között az alkalmazási folyamatban, de ez csak ebben az értelemben verseny, és nem a másik kihasználása, kizsákmányolása. Minden tagállam önálló geopolitikai egységként képes arra, hogy alkalmazza az értékrendet, és ezzel vegyen részt az Európai Unió működtetésében. Nem alku alap az állam, ahogy ezt egyes szerzők megfogalmazzák, hanem geopolitikai és kulturális egység. A föderalizmus csak azért lehetséges, mert rendelkezésre állnak már azok a technikai eszközök, amelyek lehető teszik az integrációt, az európai kultúra egységesülését a szabadság csorbítása nélkül. Ezzel véget is ér a Nyugat alkonyának korszaka, amennyiben megnő Európa szerepe Eurázsia és a világ stabilitásának biztosításában.

A nyugati új termelési kultúra megjelenése mellett a másik meghatározó tendencia a régiók kiegyenlítődése, a felzárkózás folyamata. A területi egyenlőtlenségek csökkenése egyszerre jelenti az országok és a régiók felzárkózási folyamatát. Az egyenlőtlenség természetesen megmarad az országok és területek között, ám a fejlettség mérésében komoly fejlődés várható, de ez az egyenlőtlenség inkább csak arra szorítkozik, hogy példaképként lehet egyik vagy másik országra tekinteni. Megszűnik tehát a tartós egyenlőtlenség a hosszú távú hierarchia az egyes országok között.

A felzárkózási folyamat csak fenntartható módon valósítható meg, ezért a globális klímaváltozás, illetve általában a fenntarthatóság követelménye a hosszú távú globális szintű tervezést igényli. Ehhez globális szintű infrastruktúra és intézményrendszer szükséges. Olyan infrastruktúra, amelyik ellenőrzi és nyilvántartja az erőforrásokat, a cselekvéseket és a döntéseket, összehangolja ezeket. Az intézményrendszer célja pedig azoknak az ösztönzőknek, igazgatási és meggyőzői eszközöknek a működtetése, amelyek szükségesek a helyes gazdálkodáshoz, a természet és a társadalom közötti harmónia megőrzéséhez. A létfeltételek feltételei feletti ellenőrzés és környezetbarát alkalmazkodás az antropocén, az új geológiai korszak tartalma. Az antropocén ezért nem pusztán az emberi beavatkozás érezhető hatását jelenti, az csak az emberiség történetének első szakasza, hanem annak az intézményrendszernek és technológiáknak a használatát, amelyik a Föld eltartóképességét fenn tudja tartani hosszú távon.

A hosszú távú tervezési szint, a fenntarthatóság azt jelenti, hogy az emberiség képes a közös gondolkodásra és a közös erőfeszítésre. A fenntarthatóság nem egy korábbi állapot visszaállítása, legfeljebb a körforgás értelmében, mert soha nem volt olyan korszak a Földön, amelyik ne tartalmazta volna a változást. A fenntarthatóság azt jelenti, hogy a változás, illetve a változásokhoz való alkalmazkodás, mert a természeti folyamatok erejét és időtávját csak

bizonyos keretek között tudjuk tartani, tervezhető, és így biztosítható stabilitás és mobilitás egysége. Ez ágazati- technológiai kérdés is, és az űrtechnika tulajdonképpen ennek az ágazati kifejeződése.

A fenntarthatóság új jóléti modellt is jelent, hiszen a fogyasztási és termelési kultúra, ami a 20. században működött nem érvényesülhet 21-ben. Hozzá kell tenni, hogy a fenntarthatatlanság igaz minden korábbi időszakra is. Teljesen igaz az a tétel, hogy a legkörnyezetszennyezőbben a vaskorban élt az emberiség, csak akkor kevesen éltek a Földön. Azok a kutatások, amelyek szerint a környezeti hatások jelentős szerepet játszottak a termelési kultúrák változásában ezért teljességgel jogosak. Ami megkülönbözteti a jelenlegi termelési kultúraváltást a korábbiaktól, az a tudatosság magasabb szintje és az óhatatlan konfliktusok minimalizálása. Annak megakadályozása, hogy ezek háborúig növekedjenek.

Az új termelési kultúra másik sajátossága, hogy a birtoklást és a jólétet következetesen el tudja választani egymástól. Szemben minden korábbi időszaktól, amelyekben az anyagi biztonság összekapcsolódott javak bizonyos körének birtoklásával, a globalizáció jelenlegi korszakában a mértékletesség és az erény, az értékrend érdekében vezetett jólét a meghatározó. Ezt nevezzük jóllétnek. A jóllét az erény követéséhez kapcsolódó érzés, boldogság, és ezért ugrás a korábbi jólét fogalomhoz képest. A jóllét szintén kötődik az anyagi javak használatához, nem aszketizmus, nem lemondás vagy szegénység a szónak abban az értelmében, hogy le kellene mondani a kultúra eredményeiről. De a jóllét fogalmában az anyagi javak biztosítása mindig alá van rendelve a társadalmi és természeti harmóniának. Ezt szolgálja a fenntarthatósághoz szorosan kapcsolódó tervezési szempont, az iparpolitika. Ez utóbbi az ágazatok közötti hierarchia meghatározása, a húzóágazat kiemelése és a piacok szervezése oly módon, hogy azok segítsék az ágazati harmóniát.

A technológiai váltás

A globalizáció új korszaka mindenekelőtt technológiai váltás. Az 1990-es éveket az információs technika és az ehhez kapcsolódó információs társadalom fogalma uralta. Ezzel szemben a 2000-es évektől új húzóágazatok jelentek meg, és az ezekhez történő alkalmazkodás határozza meg a gazdasági fejlődés ütemét. Az új technológiák közül az első a mesterséges intelligencia és az információs technikai fejlődés új hulláma. Ez utóbbi a nagy sebességű internet és az ehhez kapcsolódó eszközök elterjedése.

Az információs technológiai eredmények beépülnek a hagyományos termékekbe, és ez ad lehetőséget a műszaki és gazdasági ugráshoz. Már nem egy külön eszköz jeleníti meg az információs technológiát, mint amilyen a mobiltelefon volt, hanem minden eszköz, gép szolgáltat információt, része lesz az infrastruktúrának. A valós idejű információáramláshoz van szükség az 5G hálózatra, ami lehetővé teszi az üzemi szintű automatizációt, azt, hogy gépek irányítsanak gépeket. Megoldja azt is, hogy a technológiai szabályozás gyakorlatilag személyre szabott módon működjék, mindenki olyan eszközöket kapjon, olyan viselkedési körülményekkel szembesüljön, ami képességei és készségei fejlesztése szempontjából a legjobb, ami az értékrend alkalmazásához a legmegfelelőbb.

Az 5G működésének feltétele az űrtechnika fejlődése és általánossá válása. A Föld erőforrásaival történő gazdálkodás technológiája az űrtechnika, ami egyúttal lehetővé teszi a világűr hasznosítását, az ökológiai rendszerek kifejlesztését máshol és ezzel mintegy természetes laboratóriumokat tud létrehozni és végül ez a technika teszi lehetővé a Föld egészének egységes rendszerben történő kezelését. Az űrtechnika és az 5G szorosan

kapcsolódik a szűken vett biztonságpolitikához, a haditechnikai fejlesztésekhez. Újra nagy figyelem fordul a hadiipar felé, hiszen a hadiipar a biztonsághoz járul hozzá, A hadiipar a biztonsági szempont megjelenése, és nem csak a félelemé. Kétségtelen, hogy a félelem szerepet játszott a biztonság fenntartásában, és jelen van most is, de ebben a tekintetben irányadó lehet a Descartes-i tétel: az első bölcsesség az istenfélelem. Ezt a szempontot erősíti a gazdálkodásban és a technológiai fejlődésben és ezért kerül a középpontba. A biztonságra törekvés nem csak a szűken vett hadiipari beruházásokban jelenik meg, hanem egyre erőteljesebben átfogja a gazdálkodás minden egyes területét.

A fenti folyamat egyik legfontosabb megnyilvánulása az egészségügy szerepének megnövekedése. Az egészségügy a 21. században az egészségtudatosság emelését jelenti, aminek része, hogy az állampolgárok mindennapi döntéseit az egészségügyi szempontok határozzák meg, beleértve a fizikai és a mentális egészséget is. Az egészségügy emiatt egyre inkább tanácsadás, nevelés az egészséges életmódra, aminek része a tudatos adatszolgáltatás, az életmód vezetésére szolgáló tanácsadás és az élelmiszerfogyasztás alárendelése az egészségnek, amibe beleértendő az étrendkiegészítők is. Valószínűleg e tanácsadó jellegnek alárendelt lesz a kórházi ellátás, vagy a 20. századra jellemző gyógyszergyártás.

Ahogy az egészségügy esetében a tanácsadásra került a hangsúly, azaz oktatásra és nevelésre, úgy általában is elmondható, hogy az oktatás egyre erőteljesebben szövi át a társadalom működését. Az élethosszig tartó tanulás értelmében mindenki folyamatosan részt vesz a tanulásban, létrejön a tervezetten tanuló társadalom. A tanulás nem pusztán egy elkülönült intézmény, az iskola feladata. Minden szervezetnek lesz oktatási funkciója, bekapcsolódik a tanításba. A tanulás természetesen differenciált, és hierarchikus szerkezetű. ezért a társadalom tagoltsága egyben a tanítás tagoltsága is. Ez a tudásalapú társadalom egyik legfontosabb sajátossága.

A tudás az értékrend alkalmazása, a társadalom és a természet közötti harmónia fenntartása. Ebben az új szemléletű mezőgazdaságnak alapvető szerepe van, mert a mezőgazdaság fejlődése alárendelődik az ökológiai szemléletnek. Az élelmiszerbiztonság egyben fenntarthatósági probléma is, azt a kérdést kell megoldania a 21. századi mezőgazdaságnak, hogy a népesség ellátását hogyan hozza összhangba a Föld eltartóképeségével, milyen agrártechnológiát használ, ami egyszerre biztosítja az elegendő élelmiszert és igazodik az ökológiai sajátosságokhoz. Az a modell biztosan meghaladottá vált, amelyik a mezőgazdasági adottságokat túlhasználta az élelmiszerbiztonság érdekében, harmóniát kell találni a két szempont között. Ebben a tekintetben érdemes emlékezni arra, hogy a kultúra szó eredetileg a föld megműveléséből származik, a mezőgazdaság fejlődése a magaskultúra alkalmazása.

A globális kormányzás

A technológiai váltás csak akkor lehet sikeres, ha összekapcsolódik a globális kormányzással. A globális kormányzás nem jelent egy császárt vagy királyt a régi világrend felfogása szerint, ezekkel szemben közös döntéshozatalként lehet elképzelni, együtt-gondolkodásként valósul meg. A vezetés, a közös döntés csak akkor lehet sikeres, ha minden önkényes elemtől megszabadul, és ez a tudás alapú társadalom lényege, amiben a kooperáció és a hierarchia nem mond egymásnak ellent. Ezt foglalta össze a gazdálkodástudományi szakirodalom a leadership fogalmában. A tudás az értékrend logikailag zárt alkalmazása, és erre támaszkodva lehet globális szinten együttműködést létrehozni. Ennek vannak technológiai és intézményi feltételei. Ez utóbbi a bizalom megteremtése.

A közgazdaságtudomány számára régóta ismert, hogy a bizalom a gazdaságpolitikai irányítás fontos része. Ugyanakkor minden korábbi korszak küzdött azonban azzal az időnként indokolt félelemmel, hogy a hatalom korrumpál, tönkreteszi az erkölcsös viselkedést, ezért bizalmatlannak kell lennie a hatalom képviselőivel szemben. Ezt a félelmet csak az infrastruktúra és a technológia tudja megszüntetni, amennyiben nem engedi meg az értékrendtől történő elhajlást. Ehhez járul a technológia ismerete is, ami végső soron a kultúra fogalma. Az a Descartes-i bölcsesség, hogy az első bölcsesség az istenfélelem azt az igényt fejezi ki, hogy a hatalom nem választható el az értékrendtől. Ennek technológiai feltételeit biztosítja a 21. század. A mesterséges intelligencia, az űrtechnika és hasonló technológiai újítások ezért alapozhatják meg a bizalmat a szakértelemben, ennek részeként a vezetés egészében is.

A különbség a vezetés szakértelme és a mesterség gyakorlása között lényeges elem, mert a bizalom működésének egyik eleme az értékrend szilárdsága, a biztonság, a szabadság, a demokrácia és a jóllét feltétel nélkül történő követése. Az értékrendet alkalmazzák különböző területeken, ágazatokban és a társadalom vezetése az ágazatok átrendeződését irányítja. Az ágazati fejlődésnek alárendelt az egyes szakmák fejlődése, és ezért a globális kormányzás globális szintű húzóágazatokat határoz meg, amihez alkalmazkodnak a szakmák. Napjainkban ilyen húzóágazat váltást élünk át, hiszen az űrtechnika válik húzóágazattá, és ehhez alkalmazkodik az összes többi ágazat és szakma is. A globális kormányzás tárgya ez az alkalmazkodási folyamat is.

Téves az a neoliberális felfogás, ami ezt a piac alá rendeli, az azonban kétségtelen, hogy a szakmai teljesítmény az alkalmazkodás a húzóágazatokhoz. Szintén téves az a neoliberális állítás, amelyik a húzóágazat kiválasztását véletlennek tekinti, azt exogénnek tartja. A technológiapolitika mindig is a gazdaságpolitika részét alkotta, csak a neoliberalizmus ezt nem tudta beépíteni a szemléletébe. Ez nem véletlen, hiszen a technológia fejlesztésének iránya a kultúra elterjesztése és a rabszolga vagy szolgai tevékenység megszüntetése. Ezzel szemben a neoliberalizmus a kizsákmányolás lehetőségének szabadságát vallotta, és a két szempont nem egyeztethető össze.

A neoliberalizmus emiatt teljesítménynek a sok munkát tartotta, és nem az értékrend alkalmazását. Ezzel szemben a teljesítmény a 21. században már nem mérhető a munkaidővel vagy a munka intenzitással. Ebből még nem következik, hogy ne lenne szükség erőfeszítésre a teljesítmény érdekében, de ezt a teljesítményt már nem lehet oly módon mérni, mint a régi világrendben. A kultúra átadása a teljesítmény, a társadalmi tudás egyesítése az egyéni kompetenciával. Ezt nevezi Amartya Sen felhatalmazásnak, és amire a modern technológia már lehetőséget nyújt. Ennek eredményeként valósul meg a fenntarthatóság és a fejlődés harmonizálása.

A közgazdasági szemléletváltás

A gazdaságpolitikai irányváltás szemléletváltást is eredményez a közgazdaságtanban. Az új szemlélet kiindulópontja az emberi méltóság, ami mindenkit megillet. Vannak olyan nézetek, ami szerint az emberi méltóság nem közgazdasági kategória, ez azonban nem állja meg a helyét. A közgazdaságtudomány és a politikai gazdaságtan az értékrend értelmében felfogott állam érdekében szervezett gazdasághoz adott elméleti keretet. Nem az volt tudományunk kezdő lépése, hogy mindenkit gazdaggá tegyen, vagy megélhetését szavatolja, hanem az értékrend követéséhez szükséges gazdasági feltételeket kutatta. A közgazdaságtudomány ezért volt szükségképpen politikai is, hiszen az állam, mint politikai egység fenntartása volt a vizsgálat célja. Kétségtelen, hogy a régi világrendben az emberi méltóság nem érvényesülhetett

egyetemesen, de az új világrendben, a globalizáció jelenlegi szakaszában ez már lehetővé válik, és ez határozza meg a felzárkózás irányát.

Az emberi méltóság tartalma, megvalósulási módja koronként és kultúránként, ezzel együtt területenként változik. Más fogyasztói jószágkosarat, más munkakörülményeket lehet ezen érteni a huszadik század második felében és más most, és valószínűleg más lesz néhány évtized múlva. Azoknak a jogoknak, jogosultságoknak a köre, amelyek következnek, az emberi méltóságból ezért változik, de mindig le lehet és le is kell vezetni őket az emberi méltóságból. Emberi jog például a lakhatáshoz, a vízhez vagy az áramhoz való jog, de az mindig külön kérdés, hogy ez pontosan hány négyzetmétert, milyen komfortfokozatot és mekkora áramfogyasztást jelent. Így az emberi méltóság és az emberi jogok jogi és közgazdasági kérdések egyszerre. Megfelelő technológiai és gazdasági feltételek nélkül a jogi intézmények formálisan maradnak.

Az emberi jogi közelítés a közgazdaságtudomány értékrendi alapja, amit összefoglalóan a közgazdaságtudomány etikai fordulataként is szoktak emlegetni. Ma már közhelyként is hathat, hogy a közgazdaságtudomány visszatér az erkölcsfilozófiához, hiszen lényegében a 2008-as válság óta a közgazdászok erkölcsi alapot igyekeznek adni a tudomány műveléséhez. Az úgynevezett értékmentes tudomány, vagy a neoliberalis felfogása jellemző erkölcsi közömbösség csak elvétve jelenik meg, bár sajnos a mi térségünkben azért még jelen van ez a gondolkodás.

Az erkölcsiségből következik, hogy a közgazdász feladata a nemeslelkűség gyakorlása, ahogy azt már Descartes is megfogalmazta „A lélek szenvedélyei” című írásában. A nemeslelkűség az önszeretet vagy önzés ellentéte. Az önzés az egyéni gazdagság növelésére irányul, a nemeslelkűség a közjó alkalmazása, az emberi méltóság kiterjesztése. Nem az a közgazdász célja, hogy gazdag legyen, ahogy ezt az elmúlt 30 évben megfogalmazták, hanem hogy segítse a társadalmi fejlődést. Ennek része a közjó meghatározása és érvényesítése.

Közjó tehát létezik, és az egyik fontos következtetés a neoliberalizmussal szemben is, hiszen a neoliberalizmus tagadta a társadalom létezését és így tagadta a közjó fogalmát. A közjó mindig konkrét cél, a rövid, közép és hosszú távú gazdaságpolitikai korszak függvénye. A 20. század elején a villamosítás volt a közjó, ma például a covid-19 elleni vakcina biztosítása mindenki számára. A közgazdászok feladatai közé tartozik a konkrét termék vagy szolgáltatás meghatározása, és annak az intézmény rendszernek a biztosítása is, ami mindenkit részesít a közjóból.

A közjó kategória egyúttal feltételezi, hogy a természeti környezet és a társadalom alakítható úgy, hogy az értékrend érvényesüljön. A világ olyan, ami összhangba hozható az egyetemes emberi értékekkel, a biztonsággal, szabadsággal, demokráciával és jóléttel. Ez a tétel már átvezet a metafizikába, és amennyiben a közgazdaságtudomány következetesen ragaszkodik akar, az erkölcsi kiindulóponthoz szüksége van a filozófia egészére. Metafizikára, ismeretelméletre, logikára és etikára egyaránt, ellenkező esetben üres prédikáció marad az etikai alapállás.

A filozófia alkalmazása a közgazdaságtudományra a politikai gazdaságtan, ami megmagyarázza a politikai gazdaságtan reneszánszát. A neoliberalizmus tagadta a politikai gazdaságtant, tagadta a filozófia szerepét, a matematikát szembe állította a filozófiával, ami súlyos félreértése a szakmának, és jelentősen rombolta a szakmai műveltséget. Ezzel szemben kezdődött el 2000-es években a szakmai kultúra visszaépítése, aminek nemcsak a politikai

gazdaságtan a jele, hanem például a neoskolasztikus közgazdaságtan, amelyik a középkori skolasztikus hagyományt alkalmazta az új világrendre. vagy a liberalizmusnak az az irányzata amelyik a klasszikus liberalizmushoz való visszatérést támogatta a neoliberalizmussal szemben.

Mindezek az elméleti irányok közösek abban, hogy a fejlődést nem tagadják, mint ahogy az történt a neoliberais szemlélet uralma idején, hanem annak megvalósítását keresik. Közösek abban is, hogy a közgazdaságtan céljának a helyes döntésre ösztönzést tartják. Ennek értelmében a 21. század közgazdaságtana abból indul ki, hogy van helyes döntés, az nem véletlenszerű, ahogy azt a neoliberalizmus állította. Azt is állítja ezzel, hogy a technikai és gazdasági feltételek adottak ahhoz, hogy a döntéshozó - bármilyen szinten is hozza a döntéseit - ösztönözhető a helyes döntésre, rá lehessen vezetni a megoldásra. Végül a helyes döntés a létkérdésre irányul, a létfenntartást célozza, ezért ebben nem lehet tévedni. Az infrastrukturális és gazdasági körülmények lehetővé teszik ezt a tévedhetetlenséget.

A hazai neoliberalizmus

A közgazdaságtudomány szemléletváltása különösen a hazai viszonylatban fontos, hiszen a mi térségünk és különösen Magyarország geopolitikai adottságainál fogva erősen kapcsolódott a neoliberais felfogáshoz. A hazai neoliberalizmusnak vagy posztmodernnek négy jellegzetessége van. (1) a kozmopolitizmus és a provincializmus rossz ellentéte, (2) az antiszociális piacgazdaság a szociális piacgazdasággal szemben (3) a részvételi demokrácia hiánya és (4) a dzsentri örökség tovább élése.

1, A neoliberalizmus a globalizáció lényegét nem értette, és azt csak elit és tömeg szembeállításában tudta elképzelni. Ennek értelmében az elit részesült a „globális magaskultúrából”, „européer” módon tudott viselkedni, vele szemben a tömeg provinciális maradt, akit le lehetett nézni. Mind a két álláspont azonban neoliberais provincializmus, amit meg kell haladni a globalizációhoz történő felzárkózásban. Nincs „megosztott” globalizáció, egyetemes a részvétel a Föld igazgatásában, bár természetesen van hierarchia. A részvétel csak akkor lehet hatékony, ha az adott terület, régió kultúráját építik be a globalizációba, ha folyamatosan összhangba hozzák az egyetemes értékrenddel. A globalizáció fogalma ezért haladja meg a kozmopolitizmust és a provincializmust egyaránt.

2, Bár hirdették a szociális piacgazdaságot, valójában az antiszociális piacgazdaságot valósította meg a neoliberalizmus. Beszélt arról, hogy képessé kell tenni a társadalom tagjait a részvételre, de az elméleti tartalmát tekintve a kirekesztést és a lesüllyedést propagálta, mivel a hatékonyság forrásának a kizsákmányolást és a létbizonytalanságot tartotta. Az antiszociális jelleget ezért támogatta a német szociális piacgazdasággal szemben.

3, A hazai neoliberalizmus egyik legfőbb sajátossága a részvételi demokrácia hiánya, ami megmutatkozik minden típusú hazai szervezetnél, nem csak a vállalati szférára igaz. A demokráciát leszűkítették a választási eljárásra. A hazai neoliberalizmus tagadja a közös gondolkodás lehetőségét, kirekeszti a vezetésből a beosztottakat, nem ad lehetőséget az új ötletek befogadására. Ez magyarázza az innováció alacsony szintjét, hiszen hiányzik az a vezetői kultúra (vagy legalábbis nagyon alacsony szintű), amelyik lehetőséget adna az ötletek megosztására és közösséget teremtene. Márpedig közösség nélkül nincs innováció, és a közösségépítést akadályozza a részvételi demokrácia hiánya. Mindent a maga érdemének tekint a vezető, nem képes csapatot kialakítani, és nem képes csapatot működtetni.

4, Az a vágy, hogy el kell szakadni az értékrendtől és mindenfajta függőségtől, hogy a beosztottak nem érdemlik meg a figyelmet, csak a gondokat okozzák a dzsentrí örökség következménye. A dzsentrí a feltörekvő nemes, aki a földbirtokot szeretné az arisztokrata értékrendi alap nélkül. Aki csak külsőségekben utánozza a hatalom gyakorlóit, ami miatt csak kirekesztettséget érzi, ezért ő maga is csak kirekeszteni tud. A dzsentrí hagyományt követte a magyar társadalom jelentős része felzárkózási mintaként. Ez valójában elkanyarodás az állampolgári modelltől, és ezért nem tekinthető tartós fejlődési pályának.

A történelmi korszakolás

A globalizáció, mint átfogó társadalmi gazdasági forma, mint az új világrend működési rendje történelmi végcél is, hiszen a világháború és a háború nélküli világrend olyan jövőkép, ami képes kirajzolni egy közös fejlődési pályát. A jövőkép szempontjából lehet szakaszolni a történelmi folyamatot. Ezen belül a korszakhatárokat az ugrások, a formaváltás határozza meg.

Az új világrend a 21. század terméke, a régi világrend lényegében a 19. század végéig tartott. A kettő közötti átmenet a 20. század, amelyek egyes szakaszai a régiből az új világrendre történő áttérés fázisainak tekinthetők. Ebben az első, pontosabban a nulladik szakaszt nevezzük a globalizáció előzményének. Ez lényegében az 1919 és 1945 közötti időszakot foglalja magába. A korszakon belül két alszakasz van: az első világháború és a New Deal, illetve az annak programját kiteljesítő második világháború.

A globalizáció tulajdonképpen első szakasza 1945 és 1990 között húzódik. Ez a hidegháború időszaka, ami már nem világháborús időszak, de még nem a globális kormányzás időszaka. Az első globalizációs korszaknak szintén két alkotórésze van: a jóléti állam kora, amikor a kétpólusú világrend ellentmondásait szükségszerűnek és elkerülhetetlennek tekintették, és a második korszak, a neokonzervatív korszak. Ez utóbbi a 70-es évektől kezdődött és célja a kétpólusú világrend felszámolása volt. Ez történt meg az 1989 és 1991 közötti rendszerváltásokkal és a Szovjetunió széthullásával.

A globalizáció második korszaka innen veszi kezdetét, és lényegében napjainkig tart. Ezen belül négy alszakaszt lehet megkülönböztetni. Az első a neoliberális korszak és az információs társadalom időszaka, ami 1990 és 2001 között zajlott. Ebben a korszakban számolják fel a keleti blokkban a hidegháború, illetve a régi világrendhez kötődő társadalmi csoportokat. Olyan egzisztenciális helyzetbe hozzák őket gazdasági eszközökkel, hogy erősebben kapcsolódjanak a globalizáció működéséhez. Kétségtelen, hogy ez egy nagyon embertelen szakasza az új korszakra történő áttérésnek, de elkerülhetetlen volt a felzárkóztatás szempontjából, mint ahogy felszámolása is az.

2001-től a neoliberalizmus felszámolása kezdődik el. Ez három alszakaszra bontható:

- a terrorizmus elleni küzdelem és a biztonságpolitika láthatóvá válása, a beszéd az értékrendről mint a globalizáció lényegéről 2001 és 2008 között.
- a második alszakasz 2008 és 2020 között ment végbe. Kezdőpontja a Nagy Recesszió, a pénzügyi válság, aminek következménye az új gazdálkodási kultúra elterjedése, a magaskultúra és a tömegtermelés magasabb szintre emelkedik. Ugyanakkor ennek a korszaknak a sajátossága a populizmus elterjedése is. A kor technológiai és gazdasági ellentmondásai okozták, hogy ez a két mozzanat időlegesen egymás mellett tudott létezni.
- A 2020-ban kitört járvány formációelméleti szempontból azért fordulat, mert lezárul a populizmus időszaka, és helyét a tudásalapú gazdaság és társadalom veszi át. A tudás kap

meghatározó szerepet az állam működtetésében, és erre támaszkodva jön létre a globális partnerség korszaka.

A New Deal

Az új világrend és a globalizáció intézményi rendje először a New Deal-lel meghirdetett új gazdaságpolitikai programban jelent meg. A New Deal semmiképpen sem a kapitalizmus megmentése volt, és nem az amerikai gyarmatbirodalom megteremtését szolgálta, mint ahogy azt időnként felvetik. A New Deal a jogállami modell, ami tagadta a kizsákmányolást és a kirekesztettséget.

Maga a kifejezés szó szerint új szerződést jelent, amit az amerikai állam köt az állampolgárokkal. A régi szerződés még az alapító atyák időszakára megy vissza, aminek célja az állampolgári szabadságjogok megőrzése volt. A nagy gazdasági világválság tapasztalata az volt, hogy az emberi jogoknak gazdasági feltételei is vannak. A szegénység, a nyomor, az embertelen munkakörülmények lehetetlenné teszik az emberi jogok érvényesülését. Rooseveltt, az Egyesült Államok akkori elnöke ezért hirdette a New Deal-lel, hogy az államnak gazdasági felelőssége van a gazdasági élet megszervezése tekintetében is, azt nem lehet pusztán a piaci szabadságra alapozni, ahogy az a köztársasági hagyományban még jelen volt.

Ennek jegyében fogalmazta meg a négy szabadság elvét: a szólásszabadságot, a vallásszabadságot, a szabadságot a félelemtől, és a nélkülözéstől való szabadságot. A négy szabadság elve mindegyikének van gazdasági vonatkozása, az utolsó kettő azonban az, amelyik egészen közvetlenül kötődik a gazdasághoz. A megszabadulás a félelemtől szakítás azzal a kapitalista elvvel, hogy a létbizonytalanság a hatékonyság forrása, hogy a munkanélküliség elengedhetetlen feltétele a jól működő piacnak. Ezzel szemben az államnak mindent meg kell tennie, hogy mindenki olyan munkát végezzen, amivel részt tud venni a társadalmi gazdasági fejlődésben. A foglalkoztatásnak sokféle eszköze lehet, és ezekben az eszközökben jelentős fejlődés ment végbe a 20. században. A koncepció kiindulópontja azonban változatlan maradt, és ettől soha nem tértek el: a foglalkoztatás közös felelősség, az állam nem hagyhatja magára állampolgárait.

A nélkülözéstől való szabadság ennek másik oldala, hiszen filozófiai alapja, hogy az emberhez méltó életet jóléti szempontból is biztosítani kell. Az természetesen megint viták tárgya, hogy pontosan milyen javakat és szolgáltatásokat kell tartalmazni az állampolgári léthez tartozó fogyasztói jószágkosárnak, de az nem volt kérdés ettől kezdve, hogy az államnak gondoskodnia kell állampolgárai jólétéről.

A négy szabadság elve is mutatja, hogy ezzel elkezdődött egy új társadalmi gazdasági forma megteremtése, amit jogállamnak nevezünk. A jogállam a jogokkal való élés feltételeit teremtette meg, beleértve azok gazdasági oldalát is. Nem kötelezettségek és jogok egyensúlya a jogállam, ahogy ez a köztársasági intézményrendszerben jelen volt, hanem a kötelesség az élés a jogokkal. Amikor következetesen és ellentmondásmentesen alkalmazza az állampolgár a jogokat, akkor követi a teljesítményelvet. Neoliberális torzítás azt gondolni a jogokról, hogy azok korlátlanúságot és szabadosságot jelentenek, amit ellensúlyozni kell a kötelességekkel. A szabadság az értékrend követésének szabadsága, nem több, de nem is kevesebb. Ez a New Deal üzenete, ami kétségtelenül a kor ellentmondásai miatt akkor csak az Egyesült Államok területén valósulhatott meg, de a 20. század egésze leírható a New Deal kiterjedéseként.

A tömegtermelés

A New Deal nemcsak makroökonómiai, hanem formációelméleti és gazdálkodási fordulat is. Ezt fejezi ki a tömegtermelés új korszaka, ami már illeszkedett az új világrend követelményeihez. Tömegtermelés, pontosabban „sok termelés” létezett már korábban is, de a New Deal időszakától kezdve minőségi fordulat ment végbe a termelés jellegében és irányában.

Először is tömegek számára termeltek. Nem az elitnek akarták eladni a termékeket, hanem mindenkire potenciális fogyasztóként kezdtek tekinteni. Másrészt a termelés célja a termelési és fogyasztási kultúra fejlesztése volt, ami radikális különbség volt a korábbi fejlődési szakaszhoz képest. A tömegtermelés célja a termelő ember képességeinek emelése, a kultúra átadása volt a termelési és a fogyasztási folyamatban. A termelés célját és értelmét nem a fogyasztó hasznosságérzete döntötte el, bár a hasznosság nem tűnt el természetesen, hanem a fejlődés ösztönzése. Azok a híres anekdoták, amiket vállalati vezetők fogalmaztak meg arról, hogy nem a fogyasztók elképzeléseit akarták megvalósítani, hanem valódi szükségleteiket kielégíteni, erre vonatkoznak és nem a manipulációra vagy az önkényes döntésre.

Ebből fakadóan átalakult a vállalat fogalma. A vállalat társadalmi szükségleteket elégített ki ettől kezdve, ez a feladata. Nem a profit miatt jött létre. A profit természetesen fontos szempont, de csak annyiban, hogy a hatékonyság és eredményesség fokmérője. Jelzi, hogy a vállalat mennyire sikeres a társadalmi szükséglet kielégítésében. Ez azt is jelenti, hogy a vállalatnak felelőssége van a társadalmi szükséglet tervezésében is.

A társadalom elé kihívásokat is állítania kell a cégeknek, és e kihívások legyőzéséhez kell megoldásokat kínálnia. Az információs és kommunikációs technológiák ezt a folyamatot jól tükrözik napjainkban, hiszen a sok, látszólag felesleges funkció, amit ezek kínálnak valójában egy új fogyasztási és gazdálkodási kultúrára ösztönöznek. A szükséglet ebben a tekintetben tehát nem individuális kérdés, hanem a részvétel a társadalmi gazdasági fejlődésben.. A fogyasztás során a boldogságérzet forrása ez a részvétel, a kihívás leküzdése.

A tömegtermelés mindezek alapján egy új termelési kultúra átadása, közvetítése is. Emiatt ellentétes a klasszikus kapitalizmus modelljével, amikor az elit és a tömeg szembe volt állítva egymással, és amikor az úgynevezett elitnek biztosították csak a kultúrát, a tömeg csak elidegenült formában, kényszerekkel és kirekesztéssel volt bevonva a rend fenntartásába. A különbség hangsúlyozását az indokolja, hogy a neoliberais szemlélet nem tudott felemelkedni a tömegtermelés 20. századi nyugati modelljéhez, és ezért nem tudják áttörni a piaci korlátokat. Nagyon kevésbé van jelen a felelősség, a kultúra iránti odaadás a hazai vállalati gyakorlatban, és ez a növekedés egyre erősebb korlátja.

A New Deal kiterjesztésének szakaszai

A New Deal modelljét terjesztették ki a 20. és a 21. század egészében a világ egészére. A jogállamiság intézményi és szervezeti rendjét közvetítették a globalizáció egyes korszakaiban. 1945 és 1973 között Nyugat Európába exportálták a New Deal szellemiségét, ami nemcsak az amerikai intézményi rend és a fogyasztási kultúra közvetítését jelentette, hanem a gyarmati rendszer felszámolását is. Ahogy 1941-ben az Atlanti Chartában megfogalmazták: a nyugati nagyhatalmak elkötelezettek abban, hogy egyik országot sem hajtják uralmuk alá, nem törekednek arra, hogy fenntartsák a gyarmati rendszert. Ez nem jelentette akkor sem, ma sem a nyugati magaskultúra eredményeinek felszámolását, de azt igen, hogy a régi világrendre emlékeztető elemeket fel kellett számolni.

Hasonlóképpen kezdődött el a New Deal kiterjesztése a világ egészére a neokonzervatív fordulat időszakában. Ez a folyamat túl is nyúlt 1990-en, és célja a jogállami intézményrendszer exportálása volt a keleti blokk területére. A neokonzervativizmus ezt a gazdaságpolitikai programot nem megszüntette, hanem végső soron egyesítette a korszerű technikával. A probléma, amivel szembesültek különösen a volt keleti blokk országokban az volt, hogy egy szolgai, a kapitalizmusra jellemző gondolkodásmód fogadta be ezt az intézményrendszert, és ezért hatott a neoliberalizmus másként a mi térségünkben, mint Nyugaton. Ott a neoliberalizmus végső soron csak a jóléti állam felesleges paternalista elemeit bontotta le, az ahhoz tapadó korlátoltabb gondolkodásmódot számolta fel. Nálunk ezzel szemben egy 19. századi vagy még régebbi szemléletet, gazdálkodói modellt kellett megszüntetni.

Voltak olyan elméletek, amelyek szerint a neokonzervativizmus visszatérés volt a kapitalizmushoz a jogállammal szemben. Ez csak a neoliberais propagandára igaz, és nem a neokonzervatív fordulat gyakorlatára és részben elméletére. A neokonzervatív korszakban mindig törekedtek az értékrendi koherenciára, még ha nem is mindig sikerült azt elméletileg következetesen elérni. Az értékrendi elemek között valóban végbement egy hangsúly eltolódás, a jólét helyett a biztonság került a középpontba, ami nem jelentette a jóléti programok teljes felszámolását, csak az átalakításukat. A nyugati országokban ezért nem is ment végbe tömeges elszegényedés. Kétségtelen, hogy nem ez volt a helyzet a keleti blokkban, de azért túlzás volt az a megfogalmazás erre a térségre, hogy koraszülött volt a jóléti állam. Ebben a tézisben ugyanis az van benne, hogy végig kell menni a szegénység és a nyomor korszakán a jólét elérése érdekében. Ez nem igaz, csak éppen a jólétet a jogállami normák közvetítésére kell használni. Ez volt a neokonzervatív fordulat célja.

A jóléti szempontváltást fejezte ki az olajárrobbanás 1973-ban, ugyanakkor megjelentek a szolgai, rabszolga jellegű munkától történő megszabadulást elősegítő technológiai fejlesztések, a csillagháborús kezdeményezések, a mikroelektronika térnyerése és az ezekhez igazodó üzleti modellek elterjedése. Ezek mellett megerősödtek a családi értékek nem utolsósorban a kor járványa, az AIDS kezelése eredményeként.

A fenti tényezőkkel párhuzamosan elkezdtek felszámolni a hagyományos, futószalagon alapuló gyáripart is, ezt nevezték ipartalanításnak. Ezt a folyamatot kísérte a monetarizmus, a bankrendszer uralma és ennek ideológiai alapja, a neoliberalizmus. A neoliberalizmus valóban azt hirdette, hogy vissza kell térni a klasszikus kapitalizmus világába, és a New Deal csak időleges eltévelyedés volt a főiránytól. Azt azonban látni kell, hogy nem a neoliberalizmus, hanem a neokonzervativizmus határozta meg a gazdaságpolitikai főirányt ebben a korszakban.

A neokonzervativizmusból érthető meg a kínai nyitás is, amivel elkezdődött a keleti blokk felbontása és a szocialista elmélet felváltása a globalizációval. A kínai felzárkóztatás 1978-tól ezért nem a kapitalizmus kiterjesztését jelentette Kínára, hanem az alkalmazkodását segítette a globalizációs korszakhoz. Tévedés tehát az az állítás, amelyik akár a kínai, akár később a keleti blokk egészére úgy tekint, mint visszatérésre a 18-19. századi kapitalizmushoz. A korszerű technikát és intézményrendszert kezdték el megkapni ezek az országok, de a gazdálkodási és politikai kultúra elmaradottsága miatt erősebben hatottak a klasszikus kapitalizmus hagyományai, szemlélete. Ezeket azonban fokozatosan elhagyják ezek az országok, és már csak ezért sem tér vissza a régi világrend.

A kétezres évek elejétől kezdődött el a New Deal kiterjesztésének harmadik korszaka, most már a világ egészére. Globális méretekben kezdett el érvényesülni a jogállami rend, amit a 2020-as

járvány elleni küzdelem felgyorsított. A közegészségügyi intézkedések, a környezetvédelmi normák, azaz a klímaváltozás elleni fellépés, a globális minimumadó és a korrupció elleni harc világméretben mind azt eredményezi, hogy az államok mindenhol megerősödnek. Az állam visszatér a polisz hagyományához abban az értelemben, hogy abban a geopolitikai egységben az állampolgári élethez szükséges feltételeket biztosítja. Ehhez a technológiai, gazdasági és politikai feltételek adóttak.

A szolgai munka megszüntetése – a teljesítmény elv

Az állampolgár lét az állampolgári életmód kiterjesztése a társadalom egészére csak a szolgai, rabszolgamunka felszámolása esetén lehet sikeres. Csak az automatizáció és az infrastruktúra globálissá állása mellett érvényesülhet, és ez az amit a marxi hagyományból meg lehet őrizni. A munka felszabadításának tétele az új világrendben is működőképes és ez a következetesen végigvitt teljesítmény-elv.

A teljesítményelv és az automatizáció közötti, időnként nem mindig harmonikus összhang jellemezte a 20. századot. Joseph Stiglitz ezért is nevezhette ezt a korszakot a kényelem korának, mert a megszabadulás a szolgai munkától nem mindig tartalmazta a teljesítmény elvet. Végző soron azonban a huszadik század gazdaságtörténeti korszakai a magaskultúra kiterjesztésével és a szolgai munkától történő megszabadulással végbement ugrásokként határozhatók meg. Ezek a szakaszok a következők: a mezőgazdasági forradalom, a taylorizmus, a fordizmus, a GM-izmus, a neokonzervatív fordulat, az információs társadalom és a tudásalapú gazdaság.

A közgazdaságtudomány meghatározásai

A közgazdaságtudomány definíciója, mint ahogy minden tudományé: korfüggő. Ahogy a fizika is kezdetben a természet egészének filozófiáját jelentette, úgy a közgazdaságtudomány is először a filozófia részét alkotta, az állam vezetésének a tudományát a gazdasági viselkedésre. A filozófia kezdeteitől ezért van már jelen a gazdaságtudomány és ez többet is elárul tudományunk valódi céljáról, hiszen az ókori bölcsesség is azt tanítja, hogy államot az igazságosság érdekében hoztak létre, ezért a gazdaság tudományának sem lehet más célja, mint az igazságos társadalomhoz szükséges feltételek biztosítása a termelési és fogyasztási kultúra, részben technológia segítségével.

A termelési kultúra fejlődése történelmi kérdés, ezért a közgazdaságtudomány azokat a történelmi korszakokat, történelmi fejlődést vizsgálja, ami az igazságossághoz szükséges termelési kultúrát létrehozta. A filozófia, a filozófiai hagyomány ezért megkerülhetetlen része a közgazdaságtudománynak a matematikai módszertan mellett. Egyik sem nélkülözhető és nem lehet szembe állítani egymással őket. A helyes fogalmi gondolkodást nem lehet leszűkíteni a matematikára, mint ahogy az időnként elhangzik, csak a kettő együtt alkalmas arra, hogy helyesen műveljük tudományunkat.

Az ókortól induló gazdaságelméleti gondolkodás az értékrend, az erény gazdasági formáját kutatta, az újkorban kezdődő új szakasz ezt a munka problémájával egészítette ki. Azt a kérdést tette fel, hogy a szolgai munkát hogyan lehet felszámolni. Mi az a technológiai és gazdasági fejlődés, aminek eredményeként megszűnik az ilyen jellegű munka elvégzésének a kényszere és ezzel párhuzamosan hogyan lehet átvezetni a társadalmakat az új, felszabadult világrendbe? A klasszikus politikai gazdaságtan és a 20. századi közgazdaságtan lényegében ezt a kérdést tárgyalta. Míg az ókori és középkori gondolkodók legfeljebb addig jutottak el, hogy nem

tartották összegegyeztethetőnek a rabszolgamunkát a szabad étellel, amiben igazuk is volt, addig az újkortól kezdve a politikai hatalomgyakorlás feltételének kezdték tekinteni az ilyen jellegű munka megszüntetését.

Kétségtelen, hogy ebben az elméleti fordulatban jelentős szerepe van Adam Smith 1776-ban megjelent munkájának A nemzetek gazdagságának. Az azonban talán túlzás, hogy vele kezdődött a közgazdaságtudomány, legfeljebb annak republikánus szakasza. Republikánizmusa abban nyilvánult meg, hogy az anyagi-gazdasági haladást összekapcsolta az erkölccsel, még ha azt nem is tudta teljes következetességgel végig vinni. Ennek a törekvésnek politikai összefüggése is volt.

1776-ban, a könyv megjelenésének évében adta ki a 13 amerikai gyarmat a Függetlenségi Nyilatkozatot, és ezzel kinyilvánította, hogy az anyaországgal szakítani akar. Az ok világos volt, Nagy Britannia visszaélt a hatalmával, csak anyagi előnyök miatt tartotta amerikai gyarmatait, és nem engedte a politikai gazdaságpolitikai részvételt. A híres amerikai jelszó: adózást és képviselést, a kettő összekapcsolását fejezte ki. Ezért nevezhetjük politikai gazdaságtannak tudományunkat, mert Smith és a korabeli brit politikai vezetés ebből azt a következtetést vonta le, hogy a hatalom stabilitása érdekében annak anyagi formáját kell kutatni, a kutatás tárgya azoknak a javaknak és a szolgáltatásoknak a biztosítása, amelyik az állam stabilitását és az erkölcsi rend érvényesülését teszik lehetővé.

Az állam és az állampolgár létbiztonsága gazdasági kérdés, Smith ezért létalapnak a gabonát tekintette. Fő kritikája az Amerikában gazdálkodó brit földtulajdonosokkal szemben az volt, hogy ők nem gabonát, hanem dohányt vagy gyapotot termeltek, ami nem segítette az amerikai fejlődését. Ebből az következik, hogy nem minden munka jó. Különbséget kell tenni produktív és improduktív munka között. A produktív munka segíti a hosszú távú politikai kulturális stabilitást, az improduktív nem. A produktív munkák meghatározása gazdaságpolitikai kérdés, az nem piaci döntés eredménye. Ellenkezőleg, a piacit úgy kell szervezni, hogy produktív munkákat szolgáltatson, de az igaz, hogy e munkák igazgatásában lehet támaszkodni a munkamegosztásra, mert a munkamegosztás, mint egy természeti erőként megsokszorozza a termelést, a hatékonyság és a fejlődés mozgatórugója.

A Láthatatlan Kéz tétele

A klasszikus politikai gazdaságtan egészében a közgazdaságtan a munkaadás és a foglalkoztatástudománya volt, ami segíti a fejlődést, azaz biztosítja az anyagi biztonságot. Kétségtelenül ebben a korban még nem volt meg a technikai lehetőség a szolgai munka kiváltására, legfeljebb e technika megalapozására a gépi nagyipar formájában. Marx, a klasszikus politikai gazdaságtan lezárója ezt az ellentmondást vetette elődei szemére. Az azonban neoliberais torzítás, ha Smithet tekintjük a közgazdaságtan kezdetének, mint ahogy az is, ha azt állítjuk, hogy Smith a munkamegosztás formájának a személytelen piaci mechanizmust tekintette volna. Ezt Smith soha nem állította.

A munkamegosztás előnyeinek bemutatására könyvében a tú manufaktúrát használta, és azt a metaforát vitte tovább a piacra. Úgy érvelt, hogy ahogy a manufaktúrában a tulajdonos irányítja a munkamegosztást, úgy a piacot egy láthatatlan kéz irányítja. Szemben azonban a neoliberais állásponttal, amelyik a piacot önszabályozónak tekintette, Smith világossá tette, hogy a láthatatlan kéz létezik, azaz a piacot a gazdaságpolitika vezeti, nem hagyja magára. Ráadásul aktívan beavatkozik, ettől kéz a metafora és nem például a szem, ami csak egy sokkal passzívabb folyamatra utalna.

Kétségtelen, hogy ez az irányítás láthatatlan, ami mögött Smith republikanizmusa húzódik meg. A szabadság és az erkölcs egyenlőtlenül van elosztva, ezért az egyes gazdálkodó, a piaci szereplő, a mészáros, a pék vagy a sörfőző, nem látja, nem érzékeli az irányítást, de ettől ez az irányítás még van. Ezzel lehetett akkor a gazdálkodói szabadságot és az erény uralmát, ami a láthatatlan kéz célja, összhangba hozni, ami természetesen tökéletlen összhang, hiszen azt a látszatot keltheti, hogy a szabadságot külső erők, véletlen körülmények igazgatnák.

A kollektív hatékonyság és a Pareto-hatékonyság

A 20. századi közgazdaságtan a klasszikus politikai gazdaságtant fejlesztette tovább azzal, hogy közvetlenül rátért a szolgai munka megszüntetésére, és ezzel együtt a láthatatlan kezét láthatóvá kezdte változtatni. A láthatóságra törekvés fejeződött ki a Pareto-hatékonyság fogalmában. A 20. század elején megfogalmazott elv azt mondja ki, hogy Pareto hatékony állapotnak nevezzük azt, amikor az egyik szereplő helyzete sem tud úgy javulni, hogy valaki másé ne romoljon. Ebből fakad a Pareto-hatékonyság elmozdulás definíciója is, ami szerint, ha az egyik szereplő helyzete úgy javul, hogy senki másé nem romlik, akkor azt Pareto-hatékonyság elmozdulásnak nevezzük.

A Pareto-hatékonyság fogalmából nem csak az következik, hogy lehetett egy olyan mércét találni a gazdasági teljesítményre, ami társadalmi szempontból kielégítő, hanem az is, hogy a mérce lehetőséget ad az osztálykülönbségek meghaladásához. Az elosztásra vonatkozóan Pareto előtt, a 19. században a Ricardo-i elv érvényesült: a profit és a munkabér csak egymás rovására változhat. A profit csak akkor nő, ha a munkabér csökken, és fordítva. Ebből fakad az ellenérdekeltség munkás és tőkés között, hiszen gazdasági törvény, hogy nem lehet egyszerre fejlődés a tőkés és a munkás számára. Ezzel szemben Pareto amellelt érvelt, hogy ez lehetséges és ennek a lehetőségnek a megvalósítása a mérce tőkés és a munkás, illetve a 20. században már egyre inkább munkaadó és a munkavállaló között.

Pareto-hatékonyság elosztásra kell törekedni, ami azt is jelenti, hogy ismerniük kell a másik helyzetét, méghozzá azonnal és torzításmentesen, azaz szükség van egy demokratikus intézményrendszerre és torzításmentes infrastruktúrára, ami ezeket az információkat szolgáltatja. Smith-nél is jelen volt az empátia szempontja, bár szükségképpen hierarchikusan, azaz oly módon, hogy a láthatatlan kéz birtokosa döntéseit az empátiára alapozza. Pareto-nál a hatékonysági elv ebben továbbmegy, és a kölcsönös belátás intézményrendszerét teremti meg, és utal ennek technológiai, infrastrukturális feltételeire is. Ez a kölcsönös belátás és a közös fejlődés gyakorlata a kollektív hatékonyság. Ezt azonban csak a 20. és a 21. századi technológia tette lehetővé.

Az együttműködésből fogható előny már jelen volt Smithnél is, de a 19. században feledésbe merült, hiszen a gyári nagyipar a munkást nem felemelte, hanem lesüllyesztette. Ezzel szemben a 20. század a felzárkóztatást kezdte el, és ez fejeződik ki abban, hogy saját magukat ezek a közgazdászok neoklasszikusnak nevezték. Azt fejezték ki ezzel, hogy visszatérnek a klasszikus Smith-hez a 19. században ettől eltérő renegát Ricardo-i felfogáshoz képest.

A közgazdaságtan tárgya ezzel elkezdett megváltozni, a kérdés egyre inkább a kollektív hatékonyság megtalálása lett. Ennek forrása a részvétel lett az értékrend alkalmazásában. A láthatóvá tett kéz ezért nem a diktátor, nem a gyár tulajdonosa például, aki parancsol, hanem a közös gondolkodás, a részvétel a gazdaságpolitikai tervezésben.

A részvétel egyik eleme volt a racionális gazdálkodás a szűkös erőforrásokkal. A közgazdaságtannak ezt a definícióját a harmincas években dolgozta ki Lionel Robbins, majd tőle vette át Samuelson a második világháború után, és ez terjedt el a mi térségünkben is. A definíció első kiindulópontja a rendelkezés az erőforrásokkal és ez már feltételezi a proletárlét megszűntetését, a középosztályosodást. Ez a folyamat még jobban látszik, ha Robbins eredeti példájára gondolunk, az idővel történő gazdálkodásra, arra, hogy mindenkinek tudatosítania kell az idővel gazdálkodás szükségességét. Ehhez el kell szakadni a munkaidőtől, mint külső kényszertől, mint amit a munkás elad a tőkésnek, amivel kifejezi bérabszolgátságát. Az idővel csak akkor lehet gazdálkodni, ha az állampolgár rövid, közép és hosszú távon terveket készít, életpályát alkot, ambíciója van, karrierre vágyik, és ehhez igazítja viselkedését. Ez az, amit az egzisztencializmusnak neveztek a filozófiában és ez a gazdálkodási racionalitás szolgált a közgazdaságtan alapjául.

A tervezésből új együttműködési modell is fakad, ami a közös terven, a közös jövőképen alapult, és ez lett a huszadik századi kollektív hatékonyság alapja. A motiválás, az elköteleződés a közös célok iránt a 20. századi gazdaságpolitika meghatározó tényezőjévé vált. A 21. században ez azonban már kevés, mert a tervek értékrendi alapját világosabbá kell tenni. A középpontba az kerül, hogy az állampolgár gazdálkodik és állampolgárként gazdálkodik. A kérdés tehát nemcsak az erőforrások szűkössége, hanem bősége is. A jövőkép alkotásában is részt kell venni, ami azt jelenti, hogy részt kell vennie az értékrend alkalmazásában. Ezzel visszatérünk az ókori hagyományhoz. A közgazdaságtan a helyes döntés tudománya, a helyes döntés pedig a kultúra és a civilizáció fenntartására irányul, azaz végső soron a kultúrák érvényesítése a gazdaságban a közgazdaságtudomány.

A kultúra a jó érvényesítésének és a rossz elutasításának a tudománya, és ehhez közgazdásznak tudnia kell a különbséget jó és rossz között a gazdaságban. Ehhez filozófiai tudásra van szükség a gazdaság egészére vonatkozóan. A neoliberalizmus a közgazdaságtant lényegében a cserére szűkítette, árelméletként is határozta meg, ezért volt a kiindulópontja a mikroökonómia. Ez most kiegészül az elosztás és a termelés tudásával és irányításával.

Források

- Bajnóczy Z. - Szakálné Kanó I. (2009). Hazai kistérségek innovációs képességének elemzése = *Tér és társadalom*, 23 (2), pp 45-68.
- Bayer J. - Hardi L. (1985). Pluralizmus. Kossuth Kiadó, Budapest
- Csath M. (2022). Gondolatok az ipar jövőjéről és az iparpolitikáról = *Köz-gazdaság Review of Economic Theory and Policy*, 17 (4), pp 19-35.
- Deneen, P. J. (2019) *Why liberalism failed*. Yale University Press.
- Friedman, G. (2020) *The storm before the calm*. Black Inc.
- Hirschman, A. O. (1980) *National power and the structure of foreign trade* (Vol. 105). Univ. of California Press.
- Kagan, R. (2022) The Price of Hegemony: Can America Learn to Use Its Power? *Foreign Aff.*, 101, 10.
- Keynes, J. M. (2010) Economic possibilities for our grandchildren. In *Essays in persuasion* pp. 321-332 Palgrave Macmillan, London
- Kirk, G. S. – Raven, J. E. – Schofield, M. (2002) *A preszókratikus filozófusok*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó
- Kissinger, H. A. - Schmidt, E. - Huttenlocher, D. (2021) *The age of AI: and our human future*. Hachette UK.
- Lengyel I. (2006) A regionális versenyképesség értelmezése és piramismodellje = *Területi Statisztika*, 2006/2, pp. 131-147
- Malthus, T. R. - Winch, D. - James, P. (1992) *Malthus: 'An Essay on the Principle of Population'*. Cambridge University Press.

- Mandeville, B. et al (2004) *A méhek meséje avagy Magánvétkék, közhaszon*. Helikon Kiadó
- Marcuse, H. (1981) *Ész és forradalom*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Marosán, G. (2022) A globális kormányzás szükségszerűsége és lehetséges modellje egy policentrikus rendszerben = *Köz-gazdaság-Review of Economic Theory and Policy*, 17 (4), pp 37-53.
- Matolcsy, Gy. (2019) A sikeres válságkezelés a 12 gazdasági fordulat tükrében = *Polgári Szemle, Gazdasági és társadalmi tudományos folyóirat*, 903.
- Morsetto, P. (2020) Targets for a circular economy. *Resources, Conservation and Recycling*, Vol. 153. 104553. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.104553>.
- Nagy Á. - Hornyák M. - Fűrész D. - Erdős S. (2021) Úton a körforgásos gazdaság felé. Szisztematikus irodalomlemezés = *Közgazdasági Szemle*, 68 (10), pp 1109-1129.
- Stiglitz, J. E. - Greenwald, B. (2014) *Creating a learning society*. In *Creating a Learning Society*. Columbia University Press.
- Susskind, J. (2018) *Future politics: Living together in a world transformed by tech*. Oxford University Press.
- Szentés T. (2017) *World Economics 1*. Mundus Novus Kft.
- Szoboszlai-Kiss K. (2009) *Poszeidóniosz. Töredékek és kommentár*. Budapest, L'Harmattan.
- Trebeck, K. – Williams, J. (2019) *A megérkezés gazdaságtana*. Pallas Athéné Könyvkiadó Kft.,
- Von Hayek, F. (1991) *The fatal conceit*. University of Chicago Press.
- Zakaria, F. (2020) This is just the first in a series of cascading crises = *The Washington Post*, 2.